

A kisebbségi nyilvánosság sajátosságai

Kísérlet a romániai magyar sajtónyilvánosság modellezésére

A romániai magyar sajtónyilvánosság vizsgálata az elmúlt 10 évben jórészt csak a „kimenet” oldaláról történt, azaz olyan elemzésekkel találkozhattunk, amelyek vagy valamilyen tematikus diskurzuselemzésre épültek, vagy különböző médiafogyasztási szokásokat igyekeztek beazonosítani.¹ Igaz, a sajtó szélesebb (például romániai magyar „társadalmi”) keretben való taglalására is tettek kísérleteket, azonban ezek a megközelítések többnyire elméleti jellegűek, benyomásszerű megállapítások általánosításai, vagy – ahogy mondani szeretik – részvevő megfigyelésekre épülnek.²

Jelen tanulmányban³ a romániai magyar újságíró társadalom szociológiai (ha úgy tetszik: száraz, hűvös) elemzésére teszünk kísérletet, majd pedig a számszerűsítéseken túlmutató modell leírására vállalkozunk. A szakirodalomban az ilyesfajta elemzések nem újszerűek, nagyon sok – nem föltétlenül nyugati – országban rendszeresen végeznek hasonló felméréseket.⁴ Számunkra azért bírnak relevanciával a külföldi tapasztalatok, mert könnyebben be tudjuk majd azonosítani, melyek azok a jellemzők, amelyek a romániaisághoz, vagy a kisebbségi kontextusban működő

¹ Csak néhány példa: Lampl Zsuzsanna-Sorbán Angella: A szlovákiai és az erdélyi magyarok médiapreferenciái és fogyasztói szokásai. In: *Magyar Kisebbség* 1999/1. 231–248.; Bodó Zoltán-Marius Cosmeanu-Mátéfy Csaba-Margiean Paul: Alter/ego tárgumureşean In *Alter* 1995/1.; Magyar Tivadar-Veres Valér: *A Duna Televízió erdélyi közönsége. Audenciaelemzés kérdőíves kutatás alapján.* Hungária Televízió Közalapítvány, Budapest 1998.; Magyar Tivadar: Miből tájékozódnak a romániai magyarok? In: *Szabadság* 2000. október 18. 8. p. Papp Z. Attila: În căutarea meciului pierdut – analiză de discurs sub pretextul unui meci de hochei. In: *Alter* 2000/13 87–98. (ugyanaz magyarul: Az eltűnt hokimeccs nyomában – diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén. In: *Médiakutató* 2001/1.)

² Lásd például: Cs. Gyimesi Éva: *Colloquium Transylvanicum. Értelmiségi önreflexiók.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.; Bíró A. Zoltán Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: *Változásban? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* Pro Print, Csíkszereda, 1995. Magyar Tivadar: A sajtó önállóságának kérdése a romániai magyar köztájékoztatás esetében In: *Korunk* 1996/1.; Bakk Miklós-Horváth Andor-Salat Levente: A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. In: *Magyar Kisebbség* 1999/2–3. 373–391.; Horváth István: Önkorlátozó nyilvánosság. In: *Korunk* 1996/1.; Papp Z. Attila: „Konfliktuskezelés” a romániai magyar sajtónyilvánosságban. In: *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000. (Romániában megjelent: *A Hét* 1999/40, illetve In: *Sétányomatok.* Szocioesszék. Pro Print, Csíkszereda, 2001.); Magyar Tivadar: A romániai magyar média. In: *Médiakutató* 2000/ösz. 95–107.

³ A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központja Kisebbségek régi és új szerveződései c. kutatási programjának keretében 2000. október és 2001. január között készült. Külön köszönet Kuszálék Péternek a kutatás lebonyolításában nyújtott segítségéért.

⁴ Magyarországon hasonló kutatásokat Vásárhelyi Mária végzett. Lásd: Vásárhelyi Mária *Újságírók, sajtómunkások, napszámok.* Új Mandátum, Budapest, 1999.

társadalmi feltételekhez alkalmazkodnak, illetve a sajtómunkások körében mely jelenségek igazodnak a nemzetközi tendenciákhoz.

Kutatásunk fő célja az volt, hogy megállapítsuk, és szociológiai értelemben beazonosítsuk azt a romániai magyar réteget, amely a sajtónyilvánosságot működteti. Úgy gondoljuk, a sajtó(termékek) milyenségét nagy részben az határozza meg, kik termelik és közvetítik nap mint nap a közönség számára a híreket, információkat, a mindennapi eligazodáshoz szükséges ismereteket. A sajtó működésének megértéséhez szükséges ismerni azt a réteget is, amely a különböző tartalmakat közvetíti. Röviden: mi van, illetve kik állnak az újságlapok mögött? Hogyan viszonyul ez a réteg a romániai többségi, illetve a magyarországi sajtóhoz? Ilyen és hasonló kérdésekre kívánunk a továbbiakban válaszolni.

A tanulmány három nagyobb részre tagolódik. Az első részben az újságíró társadalom főbb szociodemográfiai jellemzőit ismertetjük, a második részben e társadalmi réteg körében beazonosítható orientációkat, attitűdöket fogjuk elemezni,⁵ majd végül egyfajta modellalkotási kísérletbe kezdünk.

1. Az újságírók főbb demográfiai jellemzői és szociális háttere

A kutatás alapsokasága közel 500 személy volt, az önkitaltós kérdőívet levélben ennyi újságírónak küldtük el. Felkérésünkre 165 személy, azaz mintegy 30 százalék válaszolt, ez az arány pedig elfogadható az ilyen módszertant használó szociológiai felmérések esetében.⁶ Összevetve a válaszolók születési évét és nemi hovatartozásuk szerinti adatait az alapsokaság hasonló adataival, kijelenthetjük, hogy mintánk az évkor és a nem viszonylatában reprezentatív (az alapsokaság átlagéletkora 48 év, a mintában pedig 46,5, a férfi/nő arány a populációban 74/26 százalék, a válaszolók között pedig 72 illetve 28). Mintánkban egyaránt bekerültek országos, megyei terjesztésű illetve helyi, egy települést érintő lapok alkalmazottai⁷ is. Az alapsokaságra vonatkozóan nem rendelkezünk felekezeti megoszlással, ezért mintánk ilyen jellegű arányait csak az 1992-es romániai népszámlálás adataival vethetjük össze⁸, és ez alapján korábbi állításunkat kibővíthetjük azzal, hogy mintánk a felekezeti megoszlás szempontjából is reprezentatív.

⁵ A tanulmány első és második része kisebb változtatásokkal már megjelent. Lásd. Papp Z. Attila: A romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői. In: Bodó Barna (szerk.) *Romániai magyar évkönyv*. Polis, Kolozsvár – Temesvár, 2001.

⁶ Nincs általános konszenzus arra vonatkozóan, milyen arányú visszajelzés az egyértelműen elfogadható. Earl Babbie szerint az 50 és az annál magasabb százalékos válaszarány a megfelelő vagy jó, ám ami sokkal fontosabb: „ha sikerül megmutatni, hogy adataink nem torzultak a válaszmegtagadás miatt, az sokkal többet ér, mint egy magas válaszarány” (lásd E. Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi, Budapest, 1995. 283. p.). A mi esetünkben azért tekintettük a 30 százalékos válaszarányt elfogadhatónak, mert ez a százalék az alapsokaság 30 százaléka is. Kérdőíves kutatásoknál, jól választott minta esetében az 1 százalékos lekérdezés is lehet reprezentatív. Mintánkat azért tekintjük elfogadhatónak, mert – ahogy fent olvasható – két kemény változó szempontjából reprezentatív.

⁷ Itt külön felhívnánk a figyelmet, hogy a tanulmányban *újságírók* alatt azokat a személyeket értjük, akik valamilyen nyomtatásban megjelenő kiadványnál dolgoznak. Vizsgálatunk eszerint nem terjedt ki azokra, akik valamilyen rádiónál vagy televíziós adónál dolgoznak, ez külön kutatás tárgya lehetne.

Mint említettük, a minta átlagéletkora 46,5 év. Ez nemzetközi összehasonlításban nagyon magasnak tekinthető, és meghaladja a szintén nagyon magas magyarországi⁹ átlagot is (44 év). Ez az egyszerű összehasonlítás is jelzi, hogy a romániai magyar újságíró társadalom előregedett, azonban, ha megnézzük az egyes korosztályok részarányát, és összevetjük a magyarországi 1997-es adatokkal, a helyzet élesen kiemeli ezt a tendenciát:

<i>Korcsoportok</i>	<i>Romániai magyar újságírók</i>	<i>Magyarországi újságírók (1997)</i>
<i>30 év alatt</i>	20	11
<i>31–40</i>	20	31
<i>41–50</i>	14	36
<i>50 év felett</i>	46	22
<i>Összesen</i>	100	100

Látható, hogy a romániai magyar újságírók közel fele 50 évnél idősebb. Ez főként azzal magyarázható, hogy az újságíró társadalom jelenlegi tagjainak 51 százaléka már a Ceaușescu-rendszerben erre a pályára lépett, az 1989-es események tehát nem hoztak drasztikus törést e tekintetben (főképp ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a kilencvenes évtizedben jelentős mértékű kényszernyugdíjással is számolnunk kell). Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a legifjabb generáció aránya meghaladja a magyarországi hasonló korosztályt. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az elmúlt évtizedben egyre szélesedett a helyi, település szintű lapok skálája, itt pedig az újságírók rekrutációja a fiatalokra épült, másrészt pedig azzal, hogy az előző évtizedek befagyasztott állapotához képest, a kilencvenes években újra indult az újságíró képzés: Kolozsváron a Babeș-Bolyai Tudományegyetem keretén belül, illetve Nagyváradon az Ady Endre Sajtóképző Intézetben.¹⁰

Az újságíró társadalmakban a világon szinte mindenütt a férfiak dominanciája tapasztalható, az egyik ritka kivétel Finnország, ahol a nemek aránya kiegyenlítődőtt. A romániai magyar férfi/nő arány megközelíti a magyarországi tapasztalatokat, ahol a nők közel egyharmadát teszik ki ennek a rétegnek. Romániai viszonylatban az országos terjesztésű, illetve a hetilapoknál találunk az átlagnál kicsivel magasabb női részarányt, a megyei (és mint később kiderül: a legolvasottabb) lapoknál

⁸ 1992-ben 41 százalék katolikust, 47 százalék reformátust, 5 százalék unitáriust regisztráltak, mintánk esetében ezek az arányok 44, 42, 7. A két adatsor közötti eltérés még a megengedett hibahatáron belül mozog. A népszámlásra vonatkozó részletesebb adatok megtalálhatók Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* c. tanulmánykötetének 309. oldalán (Püski, Budapest, 1998).

⁹ Az elemzések során helyenként használt nemzetközi és magyarországi adatok Vásárhelyi Mária már említett könyvéből származnak, ezért a továbbiakban ezt külön nem tüntetjük fel.

¹⁰ Az ezekben az intézetekben zajló oktatás minőségével jelen tanulmányban nem kívánunk foglalkozni. Az érdeklődők figyelmébe ajánljuk Magyarai Tivadar már említett *A romániai magyar média* c. konkrétumokban gazdag tanulmányát.

viszont alulreprezentáltak. Adataink szerint a nemek közötti arány az elkövetkező időszakban a nők javára módosulni fog, hiszen jelenleg a legifjabb korosztályon belül már 40 százalékban képviseltetik magukat. Szociológiai értelemben azonban ez azt is jelentheti, hogy az újságíró szakma társadalmi presztízse csökkenni fog.

A társadalmi háttér vizsgálatánál általában az apa iskolai végzettségét szokták alapul venni. A romániai magyar újságírók családi háttere beilleszkedik a nemzetközi tapasztalatokba, nevezetesen e réteg körében viszonylag magas az érettségivel magasabb végzettséggel rendelkező szülők aránya. A mi esetünkben az újságírók közel fele (49 százalék) értelmiségi családból származik. A szakma ilyen értelemben vett elintellektualizálódása egyrészt azt a veszélyt hordozza, hogy az újságírók munkájuk során képtelenek lesznek a társadalmi valóság minden szegmensével foglalkozni, hiszen közvetlen élményanyag hiányában az alsóbb rétegek mindennapi gondjai be sem kerülnek látómezejükbe,¹¹ másrészt pedig – az előbbi hiányosságot kompenzálva – a sajtó „literaturizáltságával”¹² szembesülhetünk. A szépirodalomba való áthajlás lehetőségét (az erdélyi újságírás hagyományaihoz való ragaszkodáson túl) az az egyszerű tény is megkönnyíti, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező újságírók – ahogy az az alábbi táblázatból kiderül – több mint egyharmada bölcsészet (filológiát) végzett (az összehasonlítás kedvéért a magyarországi hasonló adatokat is ismertetjük).

<i>Felsőfokú végzettség profilja</i>	<i>Romániai magyarok</i>	<i>Magyarországiak</i>
Bölcsész (filológia)	35	46*
Tanári (pedagógia)	19	*
Jogi	2	5
Műszaki	12	11
Természettudományi	5	6
Társadalomtudományi	6	*
Közgazdaságtani	2	13
Művészeti	4	
Újságírói	13	*
egyéb	2	19
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Ez tartalmazza a tanári, társadalomtudományi, újságírói végzettségűeket is.

¹¹ Sean Dooley, az angol lapszerkesztők szövetségének szóvivője ezt a problémát a következőképpen fogalmazta meg: „Ha nem figyelünk oda, a szerkesztőségekbe egyre több olyan munkatárs kerül, aki meglehetősen kevés közvetlen tapasztalattal rendelkezik azokról, akikről ír.” (Idézi Vásárhelyi már említett könyvében.)

¹² A sajtó literaturizáltsága Magyarai Tivadar szerint „abban mutatkozik meg, hogy a domináns (azaz: illendő, tekintélyes) felfogás szerint majdnem minden újságírásnak (de főleg a „fontos” újságírásnak) a szépirodalom vonzáskörébe kellene tartoznia” (Magyarai, 2000).

A végzettséggel kapcsolatos teljesebb kép kedvéért meg kell jegyeznünk azt is, hogy az újságírók egynegyede két végzettséggel rendelkezik és a másoddiplomások fele újságírói szakon végzett.

A romániai magyar sajtó literaturizáltsága mellett a professzionalizmusa és a kommercializmusa a leggyakrabban elhangzó kritika (Magyari, 2000). Kérdőíves vizsgálatunk számszerűsítve meg tudja erősíteni ezeket az állításokat.

	<i>Milyen területtel foglalkozik (%-ban)</i>	<i>Milyen terület érdekli leginkább (%-ban)</i>
Belpolitika	37	42
Külpolitika	14	22
Gazdaság	32	28
Kultúra	48	57
Tudomány	16	26
Sport	18	19
Szórakoztatás	18	14
Bűnügy	13	8

A táblázat adataiból látható, hogy az újságírók közel fele kultúrával foglalkozik, a külpolitika, sport, szórakoztatás és bűnügy háttérbe szorul. A foglalkozási területek nemzetközi összehasonlításban magasnak tűnnek, ez azzal magyarázható, hogy a válaszadók több területet is bejelöltek, ami azt jelenti, hogy az újságírás nem professzionalizálódott, egy újságíró több területtel foglalkozik. A vágyak szintjén a jelenség megismétlődik, az újságírókat továbbra is több terület érdekli egyszerre, azonban itt még inkább tetten érhető a „komoly témák” (értsd: belpolitika és kultúra) iránti elkötelezettség,¹³ és a szórakoztatással, kikapcsolódással szembeni lanya érdeklődés.

A tájékoztatásban dolgozók számára fontos az idegen nyelvek ismerete, hiszen közhely, hogy a világra való nyitottság egyik kulcseleme a más világok nyelvi megértése. A romániai magyar újságírók saját bevallásuk szerint románul viszonylag jól beszélnek, angolul körülbelül minden második, míg németül, franciául egynegyedük tud kommunikálni. A nyelvismeretre vonatkozó adatok korcsoportok szerinti vizsgálatánál egyfajta generációs elkülönülés állapítható meg: a fiatalok sokkal nagyobb mértékben ismerik az angolt, mint az idősek, az utóbbiak viszont sokkal nagyobb mértékben tudnak németül vagy franciául (és oroszul). Azt is mondhatnánk, hogy a kommunista rendszer korlátain belül őrzött, ápolts klasszikus műveltség és a kilencvenes években kiteljesedő globalizáció párhuzamosan, ám generációsan elkülönülve egymás mellett él. Ugyanezt támasztja alá az internet használatának

¹³ Az összehasonlítás kedvéért, Magyarországon az újságírók 31 százaléka belpolitikával és 18 százaléka kultúrával foglalkozik, leginkább szintén a kultúra (28 százalék) és a belpolitika (24 százalék) érdekli őket.

gyakorlata is: ez a médium a fiatal újságírók napi gyakorlatának része, míg az idősebbek zöme kétkedve szemléli ezt.

A romániai magyar újságírók 64 százaléka házas, 17 százaléka nőtlen vagy hajadon, 5 százalék élettársi viszonyban él, 10 százalék elvált vagy külön él és 4 százalék özvegy. Az adatokat két módon elemezhetjük: egyrészt a külföldi újságírók hasonló adataival vethetjük össze, másrészt pedig az 1992-es romániai népszámlálás családi állapotra vonatkozó adataival. A nemzetközi tapasztalatokkal való összevetés során az derül ki, hogy a réteg körében viszonylag alacsony az elváltak száma, ám magas a házasságot nem kötöttek részaránya. A romániai adatokkal összevetve megállapítható, hogy az újságírók körében kisebb a házassodási kedv, illetve magas az elváltak száma. Feltételezhetően az újságíró szakma sajátossága, hogy a megfeszített munka negatívan hat vissza a magánéleti egyensúlyra.

<i>Családi állapot</i>	<i>Romániai magyar újságírók</i>	<i>Magyarországi újságírók (1997)</i>	<i>Romániai átlag a 19 évesnél idősebb lakosság körében*</i>
Nőtlen, hajadon	17	9	13
Házas	64	63	73
Élettársi viszonyban él	5	—	n.a.
Elvált	8	18	3
Özvegy	4	4	10
Külön él	2	6	n.a

* Forrás: saját számítások a *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie. Vol. I. Populație – Structura demografică*. Comisia națională pentru statistică, 1994 alapján.

Ha a családi állapotra vonatkozó adatokat nemi bontás szerint tovább elemezzük, megállapítható, hogy a nők körében sokkal magasabb a hajadonok és az elváltak aránya, illetve sokkal kisebb arányban kötnek házasságot, mint a férfiak. Ezek az adatok jelzik, hogy az újságírás és a hagyományos női szerepek összeegyeztethetetlenek.

Adataink szerint a romániai magyar újságírók havi nettó átlagkeresete 2,5 millió lej, a férfiak esetében azonban ez az összeg az átlagnál magasabb (2,7 millió lej), míg a nők – jóval az átlag alatt – nem érik el a 2 millió lejt sem. A szakmai hierarchiában a nők általában alacsonyabb pozíciót foglalnak el, ez pedig nagy mértékben hozzájárul a kisebb jövedelem szerzéséhez. A jövedelem nagysága nem függ lényegesen attól, hogy az újságíró hol dolgozik, azaz a település szerinti, vagy megyei és országos terjesztésű lapok általában hasonló bérezést követnek.

Családi állapot	Romániai magyar újságírók	Romániai átlag a 19 évesnél idősebb lakosság körében		
	FÉRFI	NŐ	FÉRFI	NŐ
Nőtlen, hajadon	13	28	17	9
Házas	72	45	76	70
Élettársi viszonyban él	3	9	n.a.	n.a.
Elvált	6	13	2	4
Özvegy	4	4	4	16
Külön él	2	2	n.a.	n.a.

2. Szokások, értékek, vélemények

Tanulmányunk második részében az újságírók különböző kötődéseit, környezetükről alkotott véleményeit vizsgáljuk meg.

Lássuk először az újságírók médiafogyasztási szokásait. Korábbi kutatások már kimutatták, hogy a romániai magyarok újságolvasási szokásai elsősorban a helyi, illetve megyei sajtóra korlátozódnak, a szélesebb terjesztésű lapok, illetve a román nyelvű sajtótermékek fogyasztása kis mértékben jellemző. Az egyszerű gyakorlatok alapján – kissé meglepő módon – azt találtuk, hogy az újságírók olvasási szokásai megegyeznek az előbb ismertetett romániai magyar trendekkel. Azért gondoltuk ezt meglepőnek, mert hipotézisünk szerint az újságíróknak szakmájukból adódóan szélesebb rálátással kellene bírniuk az ország életére. Ezzel szemben román nyelvű napilapot például inkább ritkábban olvasnak. A televíziózási szokásoknál a PRO Tv és Duna Tv vezet, utána pedig a magyar nyelvű csatornák, majd pedig a román adók következnek. A rádiózási szokások adatai azt mutatják, hogy naponta általában egy órát hallgatnak valamilyen adót, ez pedig valamelyik magyar nyelvű csatornát jelenti. A médiafogyasztási szokásokat röviden összevetve megállapíthatjuk, hogy az egyik román kereskedelmi tévécsatornát leszámítva a romániai magyarok elsősorban magyar nyelvű médiumokból szerzik információikat.

Vizsgálatunk során kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen átfedések, illetve átjárások léteznek a civil szféra, a politikum és a média között. Ezért a kérdőívben feltettünk néhány, az intézményi kötődésekre vonatkozó kérdést. Adataink szerint az újságírók 55 százaléka tagja az RMDSZ-nek, 62 százaléka tagja valamilyen civil szervezetnek (ezek között kiemelkedő helyen a MÚRE található), és több mint egyharmaduk vezető funkciót is betölt ezekben a civil szervezetekben. Látható, hogy az újságírók intézményi aktivizmusa a civil és a politikai szférára egyaránt kiterjed. Részletesebb vizsgálat során azonban kimutatható, hogy ez az aktivizmus az életkor csökkenésével alábbhagy: a fiatal újságírók határozottan elutasítják az RMDSZ-tagságot (az életkor és a tagság közötti korrelációs együttható 0,43), a civil szervezeti

kötődéseket pedig részben elfogadják. Az RMDSZ-tagság és valamilyen civil szervezethez való tartozás nagyon gyakran együtt jár, az újságírók hajlamosak felvállalni valamilyen szélesebb értelemben vett társadalmi építkezést, az újságírás mintha nem szakma, hanem küldetés lenne.

Érdekes összefüggés mutatható ki a társadalmi aktivizmus és a lapon belüli hierarchiában elfoglalt hely között. Azok a személyek, akik nemcsak tagjai valamilyen civil szervezetnek, hanem vezető funkciót is betöltenek ott, általában a szerkesztőségben belül is vezető helyet foglalnak el (korrelációs együttható 0,38). Ezt a jelenséget úgy is értelmezhetjük, hogy a kisebbségi magyarság körében az értelmiségi szerep óhatatlanul „szétsugárzik”, azaz a funkcióhalmazás szerves részét képezi a kisebbségi közszereplésnek.

A különböző kötődések természetesen visszahatnak az újságírói gyakorlatra is, ezért kíváncsiak voltunk, hogy az újságírók szerint léteznek-e tabutémák a romániai magyar sajtóban. Válaszadóink kétharmada állította azt, hogy a romániai magyar sajtóban léteznek meg nem jeleníthető témák. Ezek között pedig első helyen szerepel az RMDSZ belső ügyeinek, át nem látható gazdasági ügyleteinek említése, második helyen pedig az egyház van. Eszerint ez az a két intézmény, amelyet a sajtóban „nem szabad bántani”, ezek „szennyesének kitergetése” tilos.

Mivel a tabutémák között az RMDSZ szerepel első helyen, kézenfekvőnek látszik annak vizsgálata, milyen összefüggés van a társadalmi aktivizmus és a tabutémák létének elismerése között. Adataink szerint az RMDSZ-tagság, valamint a magasabb életkor csökkenti a tabuk elismerésének valószínűségét, azonban statisztikai értelemben is magyarázó erővel elsősorban a lapnál betöltött funkció és az internetezés bír. Eszerint minél magasabb funkciót tölt be egy személy a lapnál, annál inkább azt állítja, hogy a sajtóban nem léteznek tabutémák, azok pedig, akik rendszeresen interneteznek, azt állítják, hogy igenis léteznek tabutémák. E gondolatnál újra felemlígethetjük a korábbiakban már jelzett generációs szétválást, hiszen az RMDSZ-tagok az idősebbek, az internetezők pedig a fiatalok köréből kerülnek ki.

A tabutémák tagadása és a beosztás közötti szoros összefüggés ugyanakkor elvezethet a *strukturális öncenzúra* jelenségéhez is. Ez alatt azt értjük, hogy a szakmai hierarchiában elfoglalt hely valamilyen módon képtelenné teszi az újságírót arra, hogy a lapban olyan témákat jelenítsen meg, amelyek (akár közéleti) pozícióját és az ehhez kapcsolódó network érdekeit sérti avagy sértene.

A tabutémák fenntartása nyilván különböző érdekek létét feltételezi. A kutatás során megkérdeztük, hogy a különböző szférák milyen mértékben próbálnak nyomást gyakorolni a szerkesztőségekre. A válaszokból az derült ki, hogy leginkább a politika részéről fogalmazódnak meg befolyásolási kísérletek,¹⁴ és ezek a kísérletek kisebb részben sikeresek is. Érdemes itt hozzátenni, hogy a szerkesztőségek mintegy kétharmadát közvetve vagy közvetlenül megfenyegették már megjelent

---

¹⁴ Csak érdekességképpen jegyezzük meg, hogy a nyugati országokban és Magyarországon is ilyen kísérletek elsősorban a gazdasági szféra részéről történnek.

vagy tervezett írás miatt, illetve az újságírók több mint felét személyesen érte hasonló inzultus. A szerkesztőségek 12 százaléka ilyen esetekben nem tudja megvédeni munkatársát.

A fentiekből kiderül, hogy a romániai magyar sajtó működése több-kevesebb mértékben átpolitizált, hiszen éppen a politikum az a szféra, amely leginkább szeretné korlátok között tartani a nyilvánosságot. Mivel az újságírók politikai elkötelezettsége viszonylag magas (mint korábban láttuk, több mint 50 százalékuk RMDSZ-tag, az 1996-os parlamenti választásokon 88, a 2000-es választásokon pedig 80 százalékuk szavazott az RMDSZ-re), ez a körülmény gyakran önkorlátozó formát ölt.¹⁵

A román belpolitika, illetve a kisebbségi lét kontextusában természetesen nem meglepő az RMDSZ ilyen mértékű támogatottsága (annál is inkább, mert a szervezet nem tekinthető egységes, homogén pártnak), ezért a politikai beállítódást más kérdéssel igyekeztünk beazonosítani. Arra a kérdésre adott válaszok alapján, hogy a különböző gondolkodású embereket milyen mértékben érzik közelinek vagy távolinak, a következő rangsor alakult:

	<i>Átlag</i> <i>(1=nagyon távol áll tőle,</i> <i>4=nagyon közel áll hozzá)</i>
Demokratikus gondolkodású emberek	3,26
Szabad gondolkodású emberek	3,19
Rend és stabilitás hívei	3
Reformerek	2,92
Konzervatív, hagyománytisztelő emberek	2,63
Hívő emberek	2,47
Erős nemzeti érzésű emberek	2,42
Radikálisok	2,17
Baloldali gondolkodású emberek	1,95

Látható, hogy a demokratikus és szabad gondolkodású emberek állnak a legközelebb az újságírókhoz, ez különben a nyugati világban is így van. Ami azonban kimondottan romániai magyar sajátosság az az, hogy a baloldali gondolkodású emberek távol állnak az újságíróktól, mindössze 20 százalék vállalta többé-kevésbé a baloldaliságot. Valószínű, hogy a romániai magyar sajtó tartalmi oldalára nagy mértékben rányomja bélyegét ennek az orientációnak a hiánya.

Az újságírók ideológiai-politikai tagoltságát a fenti kérdéstömb alapján főkomponens elemzéssel¹⁶ vizsgáltuk. Az elemzés három faktort különített el:¹⁷ az első főkomponenst *nemzeti-konzervatív* faktornak tekinthetjük, magyarázottsági értéke

¹⁵ Vö. Horváth István: A romániai magyar sajtónyilvánosság és korlátai. In: *Korunk* 1996/1.

24 százalékos. A nemzeti-konzervatív politikai attitűdöt megjelenítő faktor bipoláris, ami azt jelenti, hogy a konzervatív értékek fontossága kizárja a szabad és a reformgondolkodás lehetőségét. A második faktort *nemzeti reformistának* nevezhetjük, itt a reformgondolkodás, a demokratikus értékekbe vetett hit együtt jár a nemzeti, liberális értékekkel. A valóság szintjén ez a Reform Tömörülés szimpatizánsait jelentheti (magyarázottsága 20 százalékos). Az utolsó faktorban kiugróan magas értékkel bírnak a *baloldali gondolkodásúak*, azonban ez az attitűd mindössze 12 százalékos magyarázottsággal bír. Statisztikai értelemben szignifikáns és erőteljes kapcsolatot a nemzeti konzervatívok és az életkor, illetve a vallásosság között állapíthatunk meg, azaz minél idősebb az újságíró, annál inkább ezeket a nemzeti keresztény értékeket vallja magáénak. A másik két politikai attitűd – kisebb mértékben – a közép-korúak körében lelhető fel, ez azzal magyarázható, hogy az újságírók átlagéletkora viszonylag magas, illetve mint láttuk, a fiatalok politikai aktivizmusa alacsonyabb, mint az időseké. A baloldali gondolkodás elfogadása továbbá szignifikáns kapcsolatot mutat a szerkesztőségben elfoglalt pozícióval, azaz a magasabb munkahelyi státuszal rendelkezők nagyobb arányban vallanak magukénak baloldali, liberális értékeket.

A kilencvenes években kibontakozott romániai újságírást mondhatni végigkíséri a nacionalista diskurzus, az etnikai előítéletek nyilvános formában való közzététele. E tanulmánynak nem célja, hogy a román és magyar nyelvű újságokat a nyilvánosságban fellelhető etnikai sztereotípiák mentén valamilyen módon elemezze, ám kutatásunk lehetővé tette a magyar újságírók körében létező előítéletek szociológiai megragadását. Kérdőíves vizsgálatok során gyakori eszköz a Bogardus skála alkalmazása, e skála pedig arra kérdésre épül, hogy a megkérdezett milyen mértékben engedné „közel” magához egy másik etnikum tagját. A társadalmi távolság mérésére használt skála a következő: 1. elfogadná házas társnak, 2. elfogadná vendégnek a lakásában, 3. elfogadná szomszédnak, 4. elfogadná a városban/településen állandó lakhellyel rendelkezőnek, 5. elfogadná látogatónak a városban/településen, és 6. egyáltalán nem fogadná el. Átlagok kiszámítása során minél kisebb értéket kapunk, ez annál inkább a tolerancia kifejeződéséként értelmezhető, és minél nagyobb számot kapunk, annál inkább az

¹⁶ A főkomponens elemzés egyike azon statisztikai eljárásoknak, amelyek segítségével a különböző változók látens, illetve háttér-dimenzióit fel lehet táni.

¹⁷ A faktorstruktúra a következőképpen néz ki:

	nemzeti konzervatív faktor	nemzeti reformerek	baloldali faktor
erős nemzeti érzésű emberek	,552	,424	-,391
hívó emberek	,556	,241	7,262E-02
baloldali gondolkodású emberek	5,335E-02	,329	,737
demokratikus gondolkod. emberek	-9,774E-02	,638	,384
szabad gondolkodású emberek	-,684	,463	-,132
reformerek	-,388	,693	-,193
radikálisok	,339	,550	-,302
rend és stabilitás hívei	,497	8,218E-02	,280
konzervatív, hagyománytisztelő emberek	,734	4,768E-02	-3,947E-02

illető etnikummal szembeni előítélet megnyilvánulásával számolhatunk. A romániai magyar újságírók körében a következő értékeket kaptuk:

<i>Etnikum neve</i>	<i>Átlag</i>
Cigány	3,57
Bantu néger	2,81
Román	2,14
Zsidó	2,06
Német	1,93
Magyar	1,08

A táblázatból leolvashatjuk, hogy a saját csoporttal szembeni tolerancia a legmagasabb, míg a cigányokkal szemben a legnagyobb az elutasítás mértéke. A cigánysággal szemben kapott 3,57-es átlagot úgy értelmezhetjük, hogy az újságírók jó esetben csak a városban/településen állandó lakhellyel rendelkezőnek fogadnák el őket, szomszédnak már nem. Érdekes, hogy az ismeretlen, megfoghatatlan mássággal (a bantu négerekkel) szembeni előítélet mértéke kisebb, mint a cigányokkal szembeni. A többségi nemzettel szembeni toleranciamértéket úgy értelmezhetjük, hogy a magyar újságírók magánszférájukból kizárják a románokat.

Az előítélet háttér-dimenzióit szintén főkomponens elemzéssel végeztük el, amelynek eredményeképpen két mögöttes faktor vált szét: egyrészt egy hangsúlyos és általános idegenellenesség azonosítható be, másrészt pedig egy sajátcsoport-ellenesség, amely nagyobb mértékben és szignifikánsan tapasztalható a nők körében. Az általános idegenellenesség leginkább a nemzeti konzervatívok, legkevésbé pedig a baloldali értékeket vallók körében mutatható ki.¹⁸

Az újságírók Romániához való viszonyát több kérdéssel is megpróbáltuk feltárni. Rákérdeztünk arra, hogy szerintük hány magyar él Romániában, illetve arra is, hány lakosa van az országnak. Az átlagokat tekintve az a tendencia állapítható meg, hogy a kisebbség mentálisan nagyobb, a többségi nemzet pedig kisebbnek tűnik: az ország lakosságára vonatkozó friss pontos adatok nem léteznek,¹⁹ ezért csak a legutóbbi népszámlálási adatokkal lehet ezt összevetni: akkor a romániai magyarok száma 1,6 millió volt (a minta átlaga szerint 1,9 millió), az ország összlakossága 22,8 millió (a mintában: 22,1). A gyakoriságokat (pontosabban a móduszt, azaz a leggyakrabban előforduló frekvenciát) vizsgálva pedig a romániai magyar közbeszéd olyan toposzai köszönnek vissza, mint a „2 milliós magyarság” (30 százalék állította ezt), illetve a „22 milliós ország” (39 százalékuk véleménye ez).

¹⁸ Ezt lineáris regresszióval végeztük el: elfogadható (0,05 alatti) szignifikancia szint mellett az előbbi esetben a beta együttható 0,29, a második esetben pedig -0,26.

¹⁹ A tanulmány lezárásakor nyilvánossá váltak a 2002-es romániai népszámlálási adatok. Ezek szerint 2002 március havában Románia lakossága 21,69 millió, a magyarok száma pedig 1,43 millió volt. E számok tükrében még markánsabban a konstruált és a valós világ közötti eltérések.

A kisebbség, illetve a kisebbségi lét felértékelése megragadható a büszkeség dimenziójában is. Az újságírók messzemenően arra büszkék, hogy erdélyi magyarok és európaiak (87, illetve 85 százalék kissé vagy nagyon büszke) és mindössze 15 százalék büszke arra, hogy román állampolgár. A kisebbségi lét előbb említett mentális felértékelődése ezek után kiegészül az etnikai, regionális tudat fontosságával, illetve az állampolgári tudat leértékelődésével. Érdekes azonban ezt összevetni az újságírók jövőképével. Arra kérdésre, hogy inkább pesszimistán, vagy inkább optimistán tekint-e a jövőbe, a következő válaszokat kaptuk:

<i>Hogyan látja...?</i>	<i>Inkább optimistán</i>	<i>Inkább pesszimistán</i>
saját jövőjét	61	39
Románia jövőjét	32	68
az erdélyi magyarság jövőjét	42	58
Magyarország jövőjét	94	6

Magyarország jövőjét ítélik meg a legoptimistábbban, utána pedig a saját és „közösség” jövője következik. A jövőkép ilyen operacionalizálásának háttérdimenzióit vizsgálva azonban megállapítható, hogy a saját jövő szorososan összekapcsolódik Románia és az erdélyi magyarság jövőjével, míg Magyarország pozitív megítélése külön faktorként jelenik meg. Magyarán ez azt jelenti, a kisebbség jövőjének pozitív elgondolása egy immanens logika mentén történik, tehát független Magyarország jövőbeni sikerétől. Összevetve ezt a korábbi, büszkeségre vonatkozó megállapítással, azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi lét mentális felértékelődése kétértelmű viszonyt tart fenn az országgal: Románia állampolgárának lenni negatívum, azonban a saját és az erdélyi magyarság jövője szempontjából fontos tényező.

Az újságíró-társadalom romániaiságát, azaz Romániához való viszonyát egyéb dimenziók mentén is megragadhatjuk. Megkérdezteink 37 százaléka román nyelven is publikált, 60 százalékuuk viszont magyarországi lap(ok)ban is jelen volt valaha. Ebből azonban még téves lenne azt a következtetést levonni, hogy a romániai magyar újságírók sokkal nagyobb mértékben vannak jelen a magyarországi médiában, mint a román nyelvű sajtóban, hiszen amikor rákérdeztünk, hogy milyen gyakran publikálnak románul, illetve magyarországi lapokban, azt az eredményt kaptuk, hogy a román lapokban gyakrabban szerepelnek.²⁰ Ez azt jelenti, hogy az újságírók egy kisebb hányada többé-kevésbé rendszertelenül románul is közöl, igaz, az is kimutatható, hogy aki gyakran publikál román nyelven, az nagyon kis mértékben ír az anyaországi lapoknak.

²⁰ Szám szerint ez azt jelenti, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán (1 – hetente, 2 – havonta, 3 – félévente, 4 – évente, 5 – ritkábban) a román nyelven publikálónál 3,4-es, míg a Magyarországon közlő valamivel népesebb csoport esetében 4-es átlagot kaptunk.

3. Egy modell kísérlete

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy az előbbi számszerűsített részletezésekre építve, illetve egyéb szakirodalmi támpontokat figyelembe véve, szélesebb keretbe helyezzük és összegezzük eredményeinket. A romániai magyar (írott) sajtóvilág modellszerű megközelítése – mint minden modell általában – óhatatlanul is tartalmazni fog bizonyos leegyszerűsítéseket, illetve bizonyos részeket kiemelünk, míg másoknak – jelen esetben – nem fogunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

Mielőtt azonban ennek nekivágnánk, vizsgáljuk meg, hogy a szakirodalomban miképpen kísérelték meg értelmezni a kisebbségi média (vagy sajtó) tematikáját. A kisebbségi jelző használata nem véletlen, és nem csak azért lényeges, mert jelen írás is egy adott kisebbség nyilvánosságát vizsgálja. A szakirodalomban elvértve találunk olyan műveket, amelyek elméleti síkon közelítenék meg a kisebbségi nyilvánosság sajátosságait. A szakkönyvek zöme általában a média funkciójával foglalkozik, illetve a sajtó és a hatalom viszonyát vizsgálja.

E témakörök természetesen a kisebbségi sajtó esetében is lényegesek, ám ha elemzésünk csak ezen a szinten állna meg, akkor azt sugallnánk, hogy a kisebbségi (sajtó) nyilvánosságnak nincsenek említésre méltó sajátosságai. A kisebbségi sajtóra is érvényesek azok a funkciók, amelyeket minden médiumnak be kell töltenie, nevezetesen informálnia kell a közönséget, a világ dolgaiba való eligazodást elősegítő értelmezési keretet kell kínálnia, össze kell „kötnie” a közönség tagjait, azaz a tömegkultúra (és a mindennapok már-már ritualizált) részévé kell válnia, illetve kulturalizációs, szocializációs és szórakoztatási funkciót is be kell töltenie. A sajtót tehát nem lehet elgondolni a hatalom és a közönség léte nélkül, és itt máris kezdhet szembeötleni a kisebbségi nyilvánosság némely sajátossága. Nemzetállami keretek között ugyanis könnyű volt észrevenni, hogy a sajtónak hatalomkorlátozó szerepe van, ám hogyan állunk e kérdéssel akkor, amikor kisebbségi sajtóval van dolgunk? A kisebbségi sajtó teremtette nyilvánosság hozzájárul-e, hozzá tud-e járulni a hatalom korlátozásához? A kisebbségi sajtó, konkrétan például a romániai magyar sajtó melyik hatalommal szemben tölthet be informálásra épülő ellenőrző funkciót: a központi hatalom képviselőivel szemben, vagy az RMDSZ-szel szemben? Jelenleg e szembeállítás sem teljesen létjogosult, hiszen a konkrétumok szintjén e két „fél” között sok átfedést találhatunk. A kisebbségi médiának tehát (legalább) kettős igazodással kell élnie, azaz kettős funkciót kell betöltenie. Stephen Harold Riggins²¹ szerint az etnikai kisebbségek médiájának egyrészt az etnikai összetartozást és kohéziót, a kulturális fennmaradást kell szolgálnia, másrészt pedig – még ha nem is föltétlenül tudatosan – közönségének a szélesebb társadalomba való integrálódását kell elősegítenie. Természetesen részletesebb elemzés során meg kellene vizsgálnunk azt is, milyen kisebbséggel van dolgunk: őshonos lakosokkal avagy

²¹ Ld. Riggins, Stephen H.: *Ethnic Minority Media: An International perspective*. London, Newbury Park: SAGE Publications, 1992.

bevándorlókkal, hiszen ennek függvényében különböző módokon lehet megítélni a hatalomnak a kisebbségi sajtóval szembeni viselkedését. Az azonban teljesen nyilvánvaló – és ebben Riggins-szel egyetérthetünk –, hogy a kisebbségi sajtó hosszú távon nem maradhat fenn a többség (vagy a többségi hatalom) támogató beállítódása nélkül.²²

Riggins szerint a kisebbségi, etnikai média fennmaradását, illetve fejlesztését támogató állam (a többségi hatalom) úgynevezett „multikulturális stratégiáját” a következő öt modell segítségével írhatjuk le:

1. *Integracionista modell* – ebben a modellben az állam a kisebbségi médiát a többségibe integrálja, szerves részének tekinti, és a többségihez hasonló módon kezeli;
2. *Gazdasági modell* – ebben az esetben az állam támogatja a kisebbségi médiát, e támogatásnak azonban az a (nem föltétlenül bevallott) alapja, hogy a megvásárolt kisebbségi lojalitás profitálható;
3. *Megosztó (divizív) modell* – ez az „oszd meg és uralkodj” elvének etnikai médiára alkalmazott megnyilvánulása, miszerint az államnak esetenként érdekében állhat az etnikai kártya kijátszása, mivel ily módon olyan mértékű feszültséget generálhat, ami éppen az ő saját céljai megvalósításához szükséges társadalmi kontrollt lehetővé teszi.
4. *Megelőző modell* – ezen elgondolás szerint az államnak érdekében állhat saját kisebbségi sajtót létrehoznia, mert ez által megakadályozhatja, hogy a kisebbség az államtól független (és ezért nehezebben ellenőrizhető) intézményeket hozzon létre;
5. *Térítő (prozelita) modell* – e modell szerint az állam saját igazát propagáló sajtót hoz létre, amelynek kimondott célja a többség értékrendjének elfogadtatása, így az etnikai elemek háttérbe szorulnak.

A fenti modellek mindegyike mintha abból indulna ki, hogy a kisebbségi sajtó valójában az állam, a többség érdekét képviselné. Az első két modell valamiféle „új asszimilációt” valósít meg, azaz hosszú távon lehetővé teszi a kisebbségek integrációját, a többi három pedig tudatosan rosszhiszemű államot feltételez (még ha a szerző ezt nem is említi). E modellek némelyike (vagy némely eleme) valószínű érvényes a jelenlegi romániai magyar sajtónyilvánosságra is, ám úgy gondolom, teljes mértékben egyikkel sem írhatnánk le a jelenlegi sajtórendszert. Az is könnyen belátható, hogy a hatvanas évek közepén kiteljesedő romániai magyar sajtó²³ részben beleilleszthető a megelőző modellbe, a nyolcvanas évek vége felé azonban már inkább a prozelita modell fogalomtárát kellene használnunk.

²² E támogató magatartás természetesen nem föltétlenül anyagi támogatást jelent.

²³ A megyésítés után hozták létre az új megyei lapokat, amelyeknek kiadói a Román Kommunista Párt megyei fiókjai voltak. Az akkor indult lapok jórészt ma is léteznek, természetesen más kiadóval és más címmel.

A röviden vázolt modellek hiányosságai közé azt is bevehetjük, hogy ezek a modellek sok esetben egyrészt mellőzik az etnikai csoport saját (néha igencsak intenzíven megmutatkozó) érdekeinek megnyilvánulását, másrészt pedig azt is, hogy az etnikai kisebbség saját „etnikai többségével”, azaz saját kulturális, nyelvi, ám más országban többségként élő csoportjával milyen kapcsolatokat tart vagy tart-hat fenn. Riggins modelljei, noha az állam multikulturális stratégiáinak párlatai, nem foglalkoznak a kisebbség esetleges multikulturalitásával, az egyes kisebbségeket az illető országokon belülről izolált csoportokként gondolja el.

Alább ismertetendő modellünkben mi igyekszünk e hiányosságokat kiküszöbölni. Első lépésben Rogers Brubakernek a kisebbségek leírására vonatkozó fogalomhasználatából indulunk ki.²⁴ Brubaker szerint az etnikai kisebbségek megértésekor célszerű egy hármassal operálnunk. Ennek a hármassal felosztásnak a kulcsdimenziói a *nemzeti kisebbség*, a *nemzetiesítő állam* („nationalising state” – az az állam, amelynek területén a kisebbség él), illetve az *anyaország* (az az ország, amelynek többségi nemzetével a kisebbség nyelvi, kulturális közösséget alkot, de amelynek nem állampolgára). Látható, hogy Riggins elképzelésével ellentétben, itt már nem csak a kisebbség és az állam stratégiáival kell számolnunk, hanem létezik egy harmadik viszonyrendszer is, amely a kisebbség és anyaország kapcsolatát foglalja magába. Ezek a kapcsolatok a romániai magyarok esetében természetesen a Brubaker-féle megközelítés nélkül is működtek, mondhatni egész létüket ennek köszönhetik, az elmúlt évtizedekben talán csak e kapcsolatok „láthatóságának”, intézményesülésének mértéke szempontjából tapasztalhattunk különbségeket.

Felállítandó modellünk elsősorban a kilencvenes évtizedre vonatkozik,²⁵ és a kisebbségi nyilvánosságot egy hármassal hatalmi térben gondolja el (*lásd az ábrát*). E hármassal szerkezet alappillérei – Brubaker nyomán – az egyes alapidimenziókhöz rendelt hatalmi tér, illetve az ezekkel összefüggő, ezeket korlátozni óhajtó saját nyilvánosságok. A kisebbségi nyilvánosság eszerint nem gondolható el a többség, illetve a többségi nyilvánosság, és az anyaország, illetve az anyaországi nyilvánosság nélkül. Modellünkbe azonban beépítettük a saját (értsd: kisebbségi) szereplőkkel szembeni rész-viszonyrendszert is.

I. A kisebbségi és a többségi nyilvánosság között, illetve a kisebbség és többség között egyrészt *lojalitást* tapasztalhatunk, másrészt pedig *kölcsönös igazodást*. A lojalitás leginkább a Riggins-féle integracionista és gazdasági modell szótárával írható le, ugyanis a lojalitás mindkét félnek érdeke. A többségnek azért, mert így valamilyen módon részt vehet, jelen lehet (ezáltal propagálhatja érdekeit és értékeit) a kisebbségi nyilvánosságban, ugyanakkor, ha bevennék még egy nemzetközi dimenziót is, a többség érdeke az, hogy külső megítélésében ez a pozitív magatartás

²⁴ Ld. Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.

²⁵ Természetesen érdekes lenne e kapcsolatrendszerek sajátosságait 1920-tól megvizsgálni, és összehasonlítani, hogyan alakultak e viszonyok az egyes korszakokban. Úgy gondolom, a modell kulcselemei mindegyik korszakban szerepet játszottak a nyilvánosság szerkezetének alakulásában.

megjelenjen, ezáltal ő nyilván profitálhat. A kisebbség részéről azért fontos a lojalitás bizonyítása, mert így a többségtől támogatást remélhet, illetve saját közönsége irányába olyan információkat juttathat el, amelyek e közönség tagjainak társadalmi elboldogulását (integrálódását) segíthetik elő. A lojalitás mértéke azonban folyamatos és kölcsönös igazodást feltételez, állandó alkuk és játszmák eredménye, tehát nem egy egyértelműen adott belső késztetésként kell elképzelni. A többségi és kisebbségi nyilvánosság viszonya folyamatos odafigyelést követel, és másként jelentkezik a kisebbségi nyilvánosság egyes szintjei között (ezekre a szintekre később visszatérek). Ez a kölcsönös odafigyelés²⁶ *monitorizálást* eredményez, amely ha kisebb mértékben ugyan, de kihat a nyilvánosságban megjelenő témaválasztásokra, azaz valamilyen módon mégiscsak szűrőként működik.

II. A kisebbségi nyilvánosságot azonban kapcsolatháló köti össze Magyarországgal és az anyaországi nyilvánossággal is. Az anyaország egyrészt *tőkét* visz be a kisebbségi nyilvánosság bizonyos szegmenseibe, a *gazdasági tőke* pedig részben közvetlenül érkezik ezekbe a szegmensekbe, részben a romániai kisebbségi képviselői szervezeten (RMDSZ-en), illetve különböző civil szervezeteken keresztül. Az anyaországi nyilvánosság azonban *szimbolikus tőkét* is biztosít, a Magyarországon való közlés például nagyobb presztízt eredményezhet.²⁷ Az anyagi és szimbolikus tőkét a kisebbségi nyilvánosság *információk* szolgáltatásával hálálja meg. Ezek az információk azonban szintén átmennek egyfajta szűrőn, hiszen nem minden téma jelenhet meg (jelenik meg) a kisebbségekről az anyaországi nyilvánosságban; és ez fordítva is igaz. Ebben a rész-viszonyrendszerben is tapasztalható egyfajta igazodás, hiszen a támogatások gyakran (bizonyos politikai és kulturális) érdekek nyilvánosságban való megjelenését is szolgálják,²⁸ ilyen értelemben tehát itt is beazonosítható Riggins gazdasági modelljének egy-két részlete.

III. Modellünkben továbbá a kisebbségi nyilvánosságnak nemcsak a két országgal szembeni játszmáiban kell elhelyezkednie, hanem nagyon lényeges a hozzá sok tekintetben közvetlenül kapcsolódó szereplőkkel szembeni viszony. Több vonatkozásban éppen ezek a viszonyok határozzák meg lényegesen a sajtó tartalmi oldalát (gondoljunk csak a korábban részletezett tabuk létre és természetére). Ebben a harmadik rész-viszonyrendszerben fel kell emlegetnünk a kisebbségi nyilvánosság duális szerkezetét.²⁹ A romániai magyar nyilvánosságot ugyanis kettős

²⁶ Itt jegyezzük meg, hogy e kölcsönös odafigyelés eredményeképpen például az újságírók 38 százaléka tudott megnevezni román újságíró példaképet, míg magyarországi példaképet csak 30 százaléknyan említettek.

²⁷ De nem elhanyagolható az ezekért járó magasabb honorárium léte sem. Főképp az irodalmi nyilvánosság esetében gyakran elhangzik, hogy az erdélyi magyar irodalom jórészt már átköltözött Magyarországra: itt jelentetnek meg könyveket, itt publikálnak többit, és ezek az írások otthoni közegben meg sem jelennek. Az sem ritka dolog, hogy egyik erdélyi szerző reflektál egy magyarországi lapban egy másik erdélyi szerző alkotására.

²⁸ Mivel a konferencia és a kötet lezárása között eltelt időben Magyarországon országgyűlési választások zajlottak, nem tudok ellenállni annak, hogy megjegyezzem, a magyarországi választások teljes mértékben átcsaptak a kisebbségi nyilvánosságba is, a nyomtatott sajtóban és az elektronikus levelezési listákon a FIDESZ melletti szavazásra való felszólítások tömkelegével találkozhattunk. A legnagyobb erdélyi magyar napilap, a Krónika például az első forduló utáni hétfői (április 8-i) lapszámában vaskos főcímben közölte: Nyert a FIDESZ-MDF koalíció.

szerkezetűnek foghatjuk fel, amelyben egyrészt jelen van egy úgynevezett *szerűterjedő nyilvánosság*, egy kvázi országos, vagy legalább megyei szint, másrészt pedig 1990-nel kezdődően megerősödtek a *lokális nyilvánosságok* is, amelyek gyakran csak egy település, vagy egy kisebb vidék sajtóját jelentik.³⁰ A *szerűterjedő nyilvánosságban* az általunk megkérdezett újságírók szerint is nagyobb mértékben léteznek tabuk, ami érthető, hiszen a helyi nyilvánosságban a megjeleníthető témákat az olvasó könnyebben „ellenőrizheti”. E második esetben tehát jobbra az informális tudás működik szűrőként, míg az előbbi esetben sokkal nagyobb mértékben találhatunk olyan összefonódásokat a *civil és a politikai szféra* között, amelyek egy úgynevezett *strukturális öncenzúra* következtében ellehetetlenítik bizonyos témák megjelenítését (lásd a második rész idevágó eredményeit).

Összegzés

Tanulmányunkban kísérletet tettünk arra, hogy a romániai magyar kisebbségi sajtónyilvánosság egészét modellszerűen rekonstruáljuk. Ezért kezdetben azt vizsgáltuk meg, kik ennek a rendszernek a tényleges (mikro) szereplői, és azt találtuk, hogy e szereplők között generációs és nemi hovatartozás szerinti elkülönülések, fokozott társadalmi aktivizmus, politikai befolyásolás és egy úgynevezett strukturális öncenzúra tapasztalható. Vizsgálatunk alapján nagyjából visszaigazoltnak tekinthetjük azokat a korábbi szakirodalmi meglátásokat, miszerint a romániai magyar sajtó tartalmi szinten literaturizált, akommerciális, aprofesszionális és áthatja egyfajta kisebbségi neurózis,³¹ illetve, hogy működését duális szerkezetben lehet elgondolni.

Modellalkotásunkra azért volt szükség, mert a rendelkezésre álló korábbi szakirodalmi kísérletek figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a kisebbségi sajtó nemcsak az államhoz kapcsolódik, hanem ahhoz az országhoz is, amelynek állampolgáraival nyelvi, kulturális közösséget alkot. Ezért a nacionalizmus-elméletekből ismert Brubaker-féle triádust hívtuk segítségül, és a kisebbségi nyilvánosság sajátosságait hármas rész-viszonyrendszer együttes működéseként írtuk le. Eszerint a kisebbségi nyilvánosság megértésekor egyrészt figyelembe kell venni a saját ország kisebbségi és többségi viszonyait, másrészt elemezni kell a kisebbség és az anyaország viszonyrendszerét, harmadrészt pedig a kisebbségi nyilvánosság és a saját etnikumú szereplők és intézmények közötti átfedéseket és annak tartalmi kihatásait érdemes vizsgálni.

²⁹ Részletesebben lásd. Papp Z. Attila: *Sétanyomatok*. Szocioesszék. Pro Print, Csíkszereda, 2001. 96–103.

³⁰ A teljesség kedvéért azt is meg kell jegyezni, hogy a kilencvenes évek vége felé kibontakozóban van a kisebbségi virtuális nyilvánosság is, jelen elemzésben azonban erre nem térünk ki (lásd például a Transindex c. elektronikus lapot).

³¹ Ld. Magyarai Tivadar: A romániai magyar média. In: *Médiakutató* 2000/ösz. 95–107.